

Володимир Косик (Париж - Мюнхен)

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ ПІД ЧАС НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Під час останньої світової війни Західна Україна, а особливо Волинь і Закерзоння були театром кривавих конфліктів між польською меншиною (приблизно 16 % населення) і українцями (понад 64 % населення)¹. Польські джерела розповідають про варварське винищення десятків тисяч, а навіть сотень тисяч поляків², здійснене українцями між літом 1943 і травнем 1945 року.

Ми не маємо наміру вникати у подробиці цих конфліктів та винищень, які самі по собі викликають осудження. Причини та умови цих конфліктів є предметом глибокого вивчення польськими та українськими істориками, що дозволить трохи краще пізнати обставини трагедії і визначити її справжні масштаби. А поки що поляки, часто перебільшуючи цифри, наполегливо звинувачують у цих винищеннях український націоналізм, зокрема Організацію Українських Націоналістів (ОУН) та Українську повстанську армію (УПА). Однак правда тут набагато складніша.

Не бажаючи захищати одних чи других, гадаємо, що настав час намагатися зрозуміти трагедію. Насамперед, треба підкреслити, що українці також були жертвами цих конфліктів. Цей факт постійно приховується польськими авторами, які, здається, не зацікавлені у кількості українських жертв, знищених поляками. Прагнуть лише одного – звинуватити український націоналізм, бандерівський рух, ОУН та УПА. Польський націоналізм чи польський імперіалізм звичайно не згадують і в нічому не звинувачують.

Якими ж були вихідні позиції двох національних спільнот – українського народу на своїй етноргафічній території і польської національної меншості?

Виходячи із принципу територіальної цілісності польської держави у її кордонах 1939 року, поляки вважали західну частину України польською територією, що повинна була далі належати Польщі після перемоги союзників над націонал-соціалістською Німеччиною.

Українці ж вважали ці території українськими, такими, що мають входити у склад України, при чому українські політичні партії, за винятком комуністів, прагнули незалежності України. Тут можна пригадати слова депутата Д.Левицького, члена Українського націонал-демократичного об'єднання (УНДО), який склав перед польським сеймом 29 березня 1929 р. наступну заяву:

«Український народ є споконвічним автохтоном на землях, які тепер увійшли в склад Польщі, які раніше входили в склад Київської і Галицько-Волинської держави та опісля під чужим пануванням ніколи не тратили своєї національної окремішності і не зрікалися змагань до державної незалежності, що в 1918–1920 рр., український народ за свою державність пролив море крові та що найвищим нашим ідеалом є незалежна і соборна українська держава на всій

українській території, що всі міжнародні акти, якими споконвічні частини українських земель, як Східна Галичина з Лемківщиною, землі Холмищини, Волині, Підляшшя і Полісся признано Польщі, а саме договір в Ризі з 18 березня 1921 р. і рішення Ради Амбасадорів в Парижі з 15 березня 1923 р. порушують право українського народу на самовизначення і українці вважають, всі ці акти де юре за несправосильні. Вступаючи до цих законодавчих палат (польського сейму і сенату), українці будуть і тут змагати до здійснення найвищого права української нації»³.

Перед війною польський експансіонізм на українських землях спонукав польську владу зменшувати важливість українського фактора численними виборчими порушеннями, колонізацією (приблизно 7% поляків до Першої світової війни і майже удвічі більше напередодні Другої світової війни), асиміляцією та репресіями.

Під час Другої світової війни ситуація виглядала так: для українців поступування більшості поляків на етнічно українських землях було поступуванням меншини, яка служить інтересам чужої держави, тобто майбутньої Польщі, яка за будь-яку ціну хоче зберегти українську територію.

Дня поляків ця територія була невід'ємною частиною Польської держави, тому національні почуття та прагнення українців до незалежності були вельми невігідними для відновлення польського суверенітету над українською територією. Тому народилися польські плани і намагання «ліквідувати» усіма можливими засобами українську проблему «в Польщі», включно із методами, спрямованими на радикальне зменшення українського населення та збільшення польського населення.

Окремі нечисленні напади поляків на українських патріотів розпочалися в 1941 році, зокрема з початком німецько-радянської війни, на Грубешівщині й Холмищині, які знаходилися на захід від німецько-радянського кордону. У наслідок попередньої передвоєнної антиукраїнської пропаганди в Польщі позиція певних польських кіл мала відкритий антиукраїнський характер. Тим паче, що польська пропаганда говорила про пронимецькі настрої українців та що німці планують створити Українську державу.

Інструкція № 2 польського уряду в екзилі (в Лондоні) з 23 червня 1941 року для секторів політичного і військового в Польщі, підписана міністром професором Ст. Кóтом і головою Ради міністрів генералом В.Сікорським, говорила: «Слід передбачувати, що німці зачнуть вкортці організувати під своєю егідою українську, литовську й евентуально інші держави із включенням до них польських територій... Треба сподіватися, що німецька влада надасть на певний час, передусім, українцям вільну руку в нападах на польську стихію і в її винищуванні. Слід розіслати відповідні секретні перестороги і приготувати оборонні заходи, при чому треба однак уникати безпосередніх ударів з німецькими властями»⁴.

Ця візія прийдешніх подій не відповідала реаліям німецької окупації, за винятком того, що політика націонал-соціалістичної Німеччини була основана на принципі *divide et impera* (діли і пануй), тобто використовувати в свою користь контрадикції й ворожнечі між народами.

Крім нападів на українських громадських діячів, польська поліція часто навмисне провокувала німецькі репресії. Ситуація погіршилася 1942 року. Починаючи від весни 1942 р. сотні українців падали жертвами німецьких репресій у Грубешівському, Замосцькому, Білопідляському, Люблінському та інших повітах⁵. Інші гинули безпосередньо від рук поляків.

Ця ситуація анархії була використана, до речі, радянською агентурою, щоб наставляти поляків проти українського націоналізму, який Москва уважала найбільше небезпечним ворогом російського панування в Україні. Так почали зароджуватись недовір'я і ненависть між національними спільнотами.

Німецька влада вміла використовувати антагонізм всередині населення окупованих територій. Вона запланувала і перевела депортацію поляків із повітів Замостя – Люблін. В одному польському донесенні до польського міністра С.Міколайчика у Лондоні про переселення поляків говорилося, що цю акцію *«переводить теспао в основному руками українців»* та що не можна буде оминати самооборонних акцій з боку польського населення, в тому проти українців, тобто *«найближчі дні і ночі можуть обильно спливати кров'ю і яснити загравами пожарів»*⁶.

Очевидно, керівники польського підпілля думали про боротьбу проти німецького окупанта, але вони уважали, що українці були помічниками окупанта та що вони стоять на перешкоді майбутньому відновленню польської суверенності на українських територіях і тому треба було виступати і проти них. Ось так у цьому регіоні закрутилося пекельне коло боротьби в українсько-польських відносинах. Воно вкоротці поширилося на інші регіони Західної України.

У дійсності згадана депортація населення була задумана шефом німецьких служб безпеки Люблінського дистрикту, СС і поліцайфюрером О.Глобоцніком з метою створення буферної зони, заселеної лише корінними німцями (райхсдойчами) та етнічними німцями (фольксдойчами), а також голландцями. Отже, для цього треба було перемістити понад 110 тисяч осіб. Акція, яка розпочалася 27 листопада 1942 року і завершилася біля 15 лютого 1943 року, закінчилася переміщенням мешканців 116 сіл⁷. Серед переміщених німцями осіб були також українці, яких згодом розмістили у Грубешівському регіоні у селах виселених поляків. Очевидно, більшість поляків, вигнаних із своїх сіл, долучилася до польського Руху опору і почала нещадну боротьбу з українським населенням.

Починаючи від 9 березня 1943 року поляки (мабуть з АК) розпочали збройні напади на українські села у Грубешівському регіоні: у М'єтці було спалено 160 осель і вбито 54 особи; у Сагрині – 250 домів і вбито 245 осіб; у Турковичах – 220 спалених осель, вбито 17 осіб і т. п. Від 26 травня 1943 року до 22 травня

1944 року лише в цьому регіоні польські військові угруповання знищили вогнем 52 українські села і повбивали приблизно 4 000 українських селян⁸.

Слід зазначити, що в цей час у цьому регіоні не було українських озброєних груп (частини УПА будуть відправлені з Волині у цей регіон лише у лютому-березні 1944 року). Група української самооборони налічувала у червні 1942 р. лише 20 осіб і приблизно 500 осіб у червні 1943 р., тоді як польський опір у цілому Люблінському воєводстві мав уже приблизно 50 тисяч озброєних людей. Отже, наявні сили не були рівні.

У польському донесенні з грудня 1942 р. щодо настроїв польського населення Західної України підкреслювалося, що польське населення було вороже до українців і до вирішення українського питання ліберальним способом. Польська думка, навпаки, у своїй більшості вважала, що слід дати зрозуміти українцям, що лише поляки є господарями цього краю. *«Будь-яка спроба такої чи іншої автономії на цих землях заздалегідь приречена на неуспіх»*, говорилося в донесенні⁹.

У польському донесенні з грудня 1942 р. згадувалася, між іншим, позиція групи «Стронніцтво народове», викладена у брошурі про українське питання, в якій можна було прочитати, що єдиним рішенням цього питання є *«політика фізичного виселення (українців) із цілих регіонів з їхніми сім'ями за межі держави, як громадян, які виявилися негідними жити у цій державі»*. Йшлося про виселення в радянську Україну в заміну за *«поляків, які жили в Росії»*.

Орган львівської лівиці *«Wiadomosci Polityczne»* зауважував, між іншим, що переміщення кількох мільйонів українців за ріку Збруч, себто до радянської України, або ж біля двох мільйонів поляків на територію на захід від ріки Сян* було б варварським актом. Східні території Польщі мають залишитися польськими, однак українці повинні користуватися адекватним культурним розвитком. Рівно ж ліве крило польських соціалістів повідомляло свою позицію, за якою східні терени ніколи не входитимуть у склад України, а залишаться *«невід'ємною частиною Польщі»*¹⁰.

Зустрінувшись віч-на-віч з прагненнями українців до незалежності та їхньою збройною боротьбою, позиції більшості польських політичних угруповань радикалізуються, про що свідчить інше польське донесення, складене 27 травня 1943 року для командування АК.

Відповідно до цього звіту позиція польських політичних угруповань виглядала так: 1) повне заперечення української проблеми, підтримка політики «екстермінації», тобто депортації українського населення (конкретно – розсіювання на польській території або виселення в радянську Україну); ця політична лінія була лінією «Стронніцтва Народового», «Шанца» та «Конфедерації Народу»; 2) вирішення української проблеми всередині польської держави, рівність у правах та обов'язках із поляками, культурний розвиток, дозвіл на існування

* Ріка Сян була кордоном між СРСР і територією, зайнятою німцями від 1939 до 1941 р.

українських шкіл; ця політика мала підтримку «Стронніцтва Людового», «Стронніцтва Праці», ВРН, ОПВ, КОН, ПВ, «Меча і Плуга»¹¹.

У цьому донесенні уточнювалося, що «Стронніцтво Народове» висловилося проти незалежності України з таких міркувань: Польща як держава повинна спиратися на два моря (Балтійське і Чорне море), але також тому, що українці («русіні») не є політично зрілі.

Треба зазначити, що жоден із польських політичних рухів не мав наміру відмовитися від українських територій. Деякі підпільні польські часописи розповсюджували інколи дивні ідеї стосовно українців. В одній статті, видрукуваній у газеті «Wielka Polska» з 19 червня 1943 року, можна було, зокрема, прочитати: *«Останнім часом багато говорять про українське питання, оскільки німці вигадали посередині минулого року український народ для своїх потреб і тепер якраз створюють цей народ... Одним словом, Україна – це німецький обман, а також обман кількох десятків українських активістів, навчених і вишколених у німецьких школах, спочатку австрійських, а тепер гітлерівських»*¹².

Що ж стосується українських політичних сил на західних землях України, у жодному випадку не можна робити амальгами, не можна скидати вини за діяння одного угруповання на всіх інших і навпаки. Які ж були ці українські політичні угруповання?

Війна і зникнення Польської держави мали наслідком зникнення легальних українських партій. Але війна аж ніяк не вплинула на існування та діяльність Організації Українських Націоналістів (ОУН), яка з часів свого створення 1929 р. залишилася підпільною нелегальною політичною силою. Але в лютому 1940 р. ОУН поділилася на дві окремі відмінні організації – одною керував С.Бандера, другою – А.Мельник. Хоча вони мали таку саму мету – встановлення незалежної української держави на усіх українських етнічних землях, їхні політичні принципи, тактика і методи не були однаковими і тому обидві організації часто протистояли одна одній.

Задумавши спробу встановлення незалежного українського національного уряду, проголошеного всупереч волі окупанта у Львові 30 червня 1941 р., та арештувавши С.Бандеру (5 липня 1941 р.) і Я.Стецька (9 липня 1941 р.), німці розпочали безжальну боротьбу проти бандерівської ОУН. Діставши докази того, що ця організація готує повстання українського населення проти окупанта, німецькі служби безпеки наказали арештувати та ліквідувати без суду усіх членів цієї організації, про що говорить один з доказових матеріалів Нюрнберзького процесу проти гітлерівських злочинців¹³. Можна додати, що такого наказу проти членів якоїсь іншої української групи не було.

Що ж до мельниківської ОУН, яку, загалом, німці толерували, ті поодинокі її члени, які переходили до антинімецької підпільної діяльності, зазнавали також арешту.

Волинь, на північному заході України, була лісистим тереном, добре придатним для партизанської війни. Тому вона стала театром концентрації шести озброєних нелегальних сил у 1942–1943 роках:

1. Части самооборони бандерівської ОУН, які від середини жовтня 1942 р. почали повільно зливатися в могутню армію опору, добре структуровану у військовому розумінні, що дістала назву Української Повстанської Армії (УПА); УПА поставила собі завданням боротися як із німецьким окупантом, так і окупантом радянським, а тим самим проти радянських партизан.

2. Части незалежних українських партизан під керівництвом Тараса Бульби-Боровця.

3. Загонів радянських партизан, які почали бути активними в 1942 р.

4. Загонів польських партизан, зокрема польської АК (Армії Крайової), підпорядкованої польському урядові у Лондоні.

5. У 1943 р. появилися на короткий час малі партизанські загони мельниківської ОУН.

6. Польських партизан-комуністів, які одержували накази з Москви.

Така ситуація, звичайно, сприяла появі різноманітних провокацій і ускладнень у галузі партизанської пропаганди та боротьби.

Генеральний штаб АК під керівництвом генерала Стефана Ровецького, задумуючи повстання поляків проти німецьких окупантів, не оминув у своїх планах згадати про те, що, здобувши перемогу, поляки повинні виступити проти українських «*засіхань*»¹⁴. Проте задум польського повстання виявився нездійсненим.

Зате бандерівська ОУН зуміла створити таку військову силу, яка була здатна підняти народ і перейти навесні та влітку 1943 року до звільнення на Волині численних районів від німецьких окупантів.

Але рік 1943 є також і роком битв між українцями і поляками, роком взаємних убивств.

У польському донесенні, адресованому до Лондона, зазначалося, що з весни 1943 р. діяльність «*націоналістичних бандитів*» Бульби-Боровця силою приблизно до 4 000 осіб в основному спрямована проти поляків, а кількість жертв становить приблизно 800 осіб¹⁵.

Делегат польського уряду Волинської округи звернувся 30 квітня 1943 р. до населення Волині із закликом не підтримувати «*поліційно-бандерівські та співпрацюючі з ними банди Тараса Бульби*», діяльність яких спрямована в першу чергу проти «*мирного й безборонного польського населення*»¹⁶.

У польському повідомленні ген. Стефана Ровецького до Лондону про події від 8 до 14 травня 1943 р. читаємо, що на Волині «*українські військові організації, керовані кол. офіцерами армії Петлюри (Тарас Бульба) та ОУН (як мельниківці так і бандерівці) розпочали масові вбивства польського населення. Спочатку акція була скерована проти поляків, котрі працювали в німецькій сільськогосподарській і лісовій адміністрації, а потім поширилася на сільське*

населення (головно в Костопільському повіті). Число жертв переходить уже дві тисячі осіб»¹⁷. Генерал Ровецький додає, що ситуація погіршується у наслідок діяльності «радянських диверсантів, козаків, які втекли з німецької служби, дезертирів німецьких і допоміжних військ, а навіть російських білогвардійських відділів». Документ далі говорить, що «німецька адміністрація безсильна і пасивно приглядається», та додає, що «знищення поляків українськими неконтрольованими бандами та навіть українськими організаціями розпочалося також в деяких повітах “Східної Малопольщі”»¹⁸, тобто Галичини, яку поляки любили називати також «Східною Галичиною».

Інший польський документ з 22 червня 1943 р. інформує, що від 17 до 22 червня знищено 1 891 поляка¹⁹.

Звіт ген. Т.Коморовського* з 19 серпня 1943 р. подає, що на Волині від березня до травня 1943 р. згинувло 3 000 поляків. Поляків, які втекли із сіл до міст, німці вербують «в поліцію, яку використовують для репресій проти українців». Крім того, німці прикликали на Волинь батальйон польської поліції з Генерал-губернаторства, «брутальність якої надає її акції характеру польської помсти»²⁰.

Згідно із звітом ген. Коморовського, знищення поляків було справою місцевого апарату ОУН за намовою «радянських диверсантів». У відозві з 18 травня українці скидають відповідальність на Польщу і на те, що поляки служать німцям. Далі у звіті сказано, що націоналістичні провідники не контролюють низів. Бульба шукав контактів з поляками. Також Роман Шухевич «шукав у червні біжучого року порозуміння з волинським окружним делегатом, відмовляючися від причетності в різні, подібно як і Львівська централь бандерівців»²¹. Цей же документ стверджує, що вбивства поширилися на Галичину («Малопольску Вхходню»). Втікачі з Волині ширять серед поляків паніку. «Представник Польщі був прийнятий сп. І.Бучком (у Римі) 27 липня, добився до Шептицького, який на початку серпня закликав вірних до християнського спокою. Відозву до молоді подібного змісту оголосив український науковий, культурний і господарський світ, і врешті 3-го липня також УЦК, безсумніву за апробатою німців, які бояться анархії в Галичині»²².

Може, доцільно подати інформацію з депеші ген. Ровецького з 25 серпня 1943 р. про те, що в Білосточчині – отже, далеко на північ від української території – замордовано 6 500 осіб польської інтелігенції. Щодо Волині сказано, що продовжуються вбивства поляків в Ковельському, Горохівському і Володимирському повітах, а в Галичині продовжуються скритовбивства²³.

За свідченням отця М.Федорчука, німці прикликали з другого берега Бугу, з Генерал-губернаторства, великі польські сили (шість тисяч осіб), які на початку червня 1943 р. розпочали свої каральні дії, арештовуючи і розстрілюючи багатьох українців у Ківерцях²⁴.

* Наступник ген. Стефана Ровецького, який був заарештований гестапом 30 червня 1943 р.

В одному польському документі стверджується, що від початку червня 1943 р. німці розпочали організовувати на Волині частини польської поліції, так названої «брунатнатної поліції» (Schupo – охоронна поліція).

Польський документ про це говорить так: *«Поляки охоче вступали до цієї поліції, зокрема ті, яких сім'ї були убиті. Крім того, німці перекинули на Волинь батальйони польських "Schupo", які були створені і вишколені в Дембіці біля Кракова... Приємно було дивитися на ці частини, хоча й у німецьких одностроях, як вони проходять, гарно марширують, співаючи польські пісні... На початок поляки помстилися за спалене село Неміле, оточивши одного дня (українське) село Вілле, де переховувалася одна банда: повбивали усіх селян, їхні хати повністю спалили. Німці доставили деяким польським селам зброю, щоб вони могли захищатися... Головний осередок (польської партизанки) був у Старій Гуті. Там був також штаб радянських партизан... Рота польської поліції майже щодня здійснювала акції проти (українських) сіл, ішла в ліси, щоб знищувати банди... Інколи польські партизани приходили на допомогу польській поліції... Саме так боролися з бандами... Так само було у Костопільському та Сарнинському районах. Горіли українські села, а люди ховалися в лісах...»²⁵.*

У польських архівах знаходиться відозва Організації Українських Націоналістів-Самостійників (ОУН-Б) до поляків з липня 1943 р., яка починається такими словами: *«Поляки! Спільна доля, яка нас сьогодні з'єднала і наша боротьба проти Берліна і Москви за наші незалежні держави, вимагають порозуміння між нашими двома народами. Український нарід завжди готов до такого порозуміння. Не маємо ворожих плянів по відношенні до польського народу і не хочемо ні клаттика польської землі. Визнаємо право кожного народу на самовизначення і власну державу...». У відозві далі сказано, що українці не будуть толерувати терористичних актів «польських імперіялістів» та закликається поляків не слухати їх закликів до боротьби з українським народом. На українській території залишаться ті поляки, які добровільно схочуть залишитися. «Ми гарантуємо їм повну свободу, безпеку і всі права на рівні з українськими громадянами. Бо українська держава ніколи не буде поневолювати свої національні меншості»²⁶.*

Подібна відозва у ширшому варіанті появилася в червні 1943 р. Як і перша відозва, вона закінчується такими гаслами:

«Воля народам і людині!»

«Слава національним державам українського та польського народів у межах їх етнографічних територій!»

«Хай живе дружба українського і польського народів!»

«За спільний фронт боротьби поневоленних народів!»

«Поневолені народи! Єднайтесь у боротьбі з імперіалістами!»

«Смерть поневолювачам!»

Липень 1943 р.²⁷.

Отже, українці пробували впливати на хід подій і були готові до переговорів. Але чомусь до справжніх переговорів не дійшло. Правда, згідно з обширною інформацією невідомого польського автора з грудня 1943 р., польський представник бачив митрополита А.Шептицького, який гостро засуджував польську політику супроти українців, та мав розмову з *«представником ОУН Федаком, шурином (швагром) Коновальця і Мельника»* і *«одним з членів головної команди ОУН»*²⁸. Тут мова, очевидно, про ОУН-Мельника. Особа Федака викликає здивування. Степан Федак («Смок»), член УВО, у 1921 р. був виконав замах на Й.Пілсудського у Львові. Під час німецької окупації співпрацював з гестапо як перекладач у Житомирі. Другим співрозмовцем поляків міг бути полк. Р.Сушко.

На теперішній стадії дослідів не знайдено документів, які говорили б про практичні домовлення, як теж і про те, чи поляки контактували ОУН-Бандери та головне командування УПА*.

Коли мова про жертви, то треба подати, що в одному українському донесенні говориться, що у першій половині 1943 року *«німці та поляки в німецьких одностроях убили понад 10 тисяч цивільних українців в області Берестя»*²⁹. Інші райони Волині, як також Забужжя (на захід від ріки Буг) і Засяння (на захід від ріки Сян) зазнали подібних втрат.

У багатьох радянських донесеннях описується роль польської поліції на Волині. Згідно з одним таким донесенням, у Корці польська поліція дістала дозвіл здійснювати страти українців, не доповідаючи про це німцям. У Костополі німці ввели польський батальйон з Польщі *«для боротьби з бандерівцями та бульбівцями»*. В Колках вся поліція польська. Всередині серпня у Міхневичах 150 поляків добровільно вступило до поліції, тридцятьеро з них, каже донесення, вже одержало зброю. Німці приймають поляків до віку 45 років. У Сарнах німці озброюють усіх поляків. В околицях Рівного поляки та німці знищують українські села. Поляки, наприклад, повністю знищили село Парцеревичі Степанівського району, вбиваючи багатьох українців, які не мали нічого спільного з націоналістами³⁰.

Надзвичайно негативна роль радянських партизан у розширенні польсько-українських конфліктів описана у документі делегата Волинської області уряду Польської республіки. Цей документ говорить, що більшовики прибувають у польські села, пропонують допомогу для самозахисту і для цього вони вербують польську молодь у партизанські загони. Коли їм не вдається цього зробити, вони сіють поміж населенням паніку, крадуть у поляків їхню зброю, тишком-нишком втікають у ліси, а через кілька днів навіть нападають на польське населення. Як німці, так і росіяни нацьковували одних проти одних, створювали духовний кордон між поляками та українцями.

* За деякими інформаціями розмови між поляками й українцями, в тому представником ОУН, відбулися в жовтні 1943 р. У збірнику *«Armia Krajowa w dokumentach»* про це нема згадки.

Документ делегата польського уряду даліше говорить, що німці закидають у райони каральні загони, які підпалюють українські села, вбивають жінок, дітей і немовлят, вони навіть не думають про те, щоб карати винних, бо справжні вбивці їм потрібні, вони їхні спільники. А більшовики бажають, щоб після війни слово «українець» стало синонімом слова «убивця». Вони хочуть, щоб світ бачив на місці вільних українців злочинців, запламлених кров'ю. Розпалюючи бажання вбивств, насильств, підпалів, грабунків, вороги намагаються заглушити в українського народу почуття любові, братерства, свободи, людської гідності; вони хочуть викреслити його зі списку народів, які мають право на вільний розвиток та незалежне політичне існування³¹.

Отже, польські поселення на Волині та інших землях часто були озброєні й інколи захищені німцями. Інші польські колонії співпрацювали з радянськими партизанами, надавали їм притулок. За одним українським донесенням, українські загони знищили 16 липня 1943 року шість польських сіл, звідки були здійснені напади на українців. Ці села давали притулок радянським партизанам. У цій операції загинуло, можливо, біля десять тисяч осіб³².

Інша річ поважно ускладнила польсько-українські відносини і збільшила конфронтацію. Бажаючи відновити суверенітет Польської держави над Галичиною (званою «Східна Малопольська») ще перед приходом радянських військ, керівництво АК вирішило розпочати операцію «Бужа», яка полягала в тому, щоб встановити два коридори з Польщі через українську територію, що мали з'єднати Польщу з містом Львів; ці коридори повинні були служити надійним шляхом для польських частин, спішно відправлених з Польщі, щоб заволодіти містом і встановити там польську владу. Операція розпочалася у листопаді 1943 р. і продовжувалася практично до червня 1944 р.

АК сконцентрувала на захід від України великі сили для того, щоб здійснити «чистку» цих двох коридорів на українській території від українських елементів. Однак «чистка» північного коридору від Білгорайських лісів (на півдні від Любліна) стала неможливою через прибуття в цей район частин УПА, які завдали серйозних втрат полякам.

Другий коридор повинен був проходити від перемишльського району. У цьому районі, завдяки допомозі, отриманій з парашутів від західних союзників, зокрема у квітні 1944 року, АК мала приблизно 10 тисяч добре озброєних бойовиків. За українськими джерелами, у своїх наказах польський уряд у Лондоні говорив не нападати на німців, а лишень проводити «чистку» коридору. Від березня до червня 1944 року двадцять українських сіл зазнало погромів. Загинули тисячі українців.

На початку травня 1944 р. були створені на місцях загони УПА. У серпні 1944 р. Вище командування УПА відправило у цей район дві з половиною тисячі воїнів для захисту українського населення. Бо 1944 року конфлікти у районах на захід від лінії Керзона почастишали. Лише між 10 березня та 5 квітня 1944 р. поляки спалили 36 українських сіл і вбили 875 осіб³³. У відповідь декілька

разів було здійснено репресії проти польських сіл, які брали участь у погромах українських сіл.

На початку 1944 року українська позиція була викладена в журналі «Ідея і чин». Цей текст отримали поляки. Автор статті пише про наступні елементи, глибоко вкорінені «у психології польського суспільства та його керівних сфер»:

1. Постійне заперечення права українського народу мати свою власну державу;
2. Настійлива думка про те, що український народ неспроможний жити як незалежна політична спільнота, а, отже, Польщі належить заопікуватися ним або ж його звільнити;
3. Переконавання, що українські землі – це землі для польської територіальної і політичної експансії.
4. Упевненість у тому, що українське питання на цих територіях є внутрішньою польською справою³⁴.

Мабуть, з цієї причини контакти між українськими і польськими представниками не могли дати позитивних результатів. Одне польське повідомлення до Лондону з 23 березня 1944 р. говорить, що розмови з ОУН у Львові безрезультатні, бо українці вимагають «рівної суверенності обох сторін і рівного розподілу в опануванні терену», тобто Західної України³⁵.

Однак ми не знайшли жодного українського документу, який потверджував би, що коротко перед приходом радянської армії на територію Західної України ОУН пропонувала полякам поділити з ними суверенітет і опанування терену. Залишається нев'язаним питання, з котрою з двох ОУН велися переговори у Львові.

Винищення польського населення на Волині змусило десятки тисяч поляків втікати на захід, у Польщу. Польська підпільна влада намагалася стримати цю втечу з допомогою листівок (летючок), стверджуючи, що «польська Волинь не буде польською без присутності польського населення»³⁶.

Одна польська листівка, випущена з нагоди першої річниці початку вбивств поляків на Волині, писала: «За кільканадцять днів мине рік від кровавої неділі 11 липня 1943 р., коли розгнудані українські банди поповнили озвірілі масові вбивства поляків на Волині... Українське населення, п'яне від крові, далі вбиває польське населення для самої розкоші мордувати... Якийсь страшний потворний шал охопив це звиродніле українське суспільство, яке свою історію пише кров'ю і пожарами, якої єдина амбіція є прославитися як суспільство катів і злочинців.

«Ми, польський народ, єдиний пан і господар цієї землі, мусимо витягнути з цих фактів усі консеквенції. Українське населення відповідно до його вчинків треба визнати як суспільство катів і злочинців і як таких найстрогіше покарати. Того вимагає справедливість. Це наш обов'язок. Злочинне українське суспільство, як перекonanого ворога польського народу і Польської держави, будемо мусіти позбавити всіх політичних прав»³⁷.

Ми бачимо велику різницю між становищем ОУН-Бандери по відношенні до поляків на українській території – у випадку домовленості про перебування поляків в Україні, та становищем поляків на цій же території по відношенні до українців. Ми не хочемо сказати, що всі польські політичні середовища так думали, але висловлена в листівці думка таки перемагала серед поляків.

Радикалізація позиції двох сторін продовжувалася 1944 року, але після окупації радянською армією української території, взаємне поборювання перенеслося на територію за Сяном і Бугом. Вже раніше (23 березня 1944 р.) в одному донесенні до Лондона АК повідомляла, що більшовики «заповідають Україну по Буг, а далі буде прорадянська Польща»³⁸. Так воно і сталося. Впродовж періоду від 1944 до 1947 року жертвами польсько-українського протистояння стали, зокрема, українці.

На Закерзонні братовбивча боротьба, винищення українських сіл практично продовжувалися аж до початку 1947 року. Лише в районі, розташованому на другому боці ріки Сян (на південь від Перемишля), кількість жертв за 1945–1947 роки, за польськими джерелами, вражаючи: згинувло 7 000 українців, 1 700 польських вояків, поліцаїв та службовців і 600 польських цивільних³⁹.

Різноманітні польські автори перебільшують цифри польських жертв на Волині і в Галичині, говорячи про сотні тисяч жертв. У дійсності польські жертви не сягають за цифру 30–35 тисяч⁴⁰. Численні українські автори вважають, що кількість українських жертв є приблизно такою самою.

Після війни колишні східні території Польщі, а, значить, також українські території, за винятком Закерзоння, були визнані такими, що входять у склад України. Польський уряд у Лондоні та АК програли битву за збереження польського суверенітету на цих українських землях. Під цим кутом зору людські жертви, які спричинила описана у цій статті боротьба, нині видаються марними, зайвими*.

* Не можна поминути також того факту, що боротьбу між українцями і поляками на Закерзонні польська комуністична влада використовувала впродовж довгих років для гострої і несправедливої пропаганди проти українців взагалі. Статті і книжки на цю тему публікувало Міністерство оборони у Варшаві, представляючи воїнів УПА як збиранину фашистів, злочинців, есесівців, перекручуючи сенс і мету їхньої боротьби, висміюючи українські аспірації до волі й незалежності, дискредитуючи українську національно-визвольну боротьбу. Між спеціалістами цієї антиукраїнської акції був польський офіцер безпеки Ян Гергард, єврей, народжений у Львові, який був активним учасником боротьби проти українців. Він автор скрайне антиукраїнського оповідання-роману про цю боротьбу п. з. *Łuny w Bieszczadach*. Польське Міністерство оборони перевидавало цей твір щороку для молоді. У 1973 році вийшло у Люблині дев'яте видання тиражем 90 000 примірників, яке було рекомендоване для польських шкіл Міністерством освіти. На основі того й інших писань польська комуністична влада випускала кінофільми про «українських бандитів»; один з них п. з. «Смерть есесам» показували теж у французькій мові у кінотеатрах Франції. Тому не дивно, що про українців у світі не завжди мають добру думку.

- ¹ Див. *Кубійович В.* Західні українські землі в межах Польщі 1920–1939. – УПНІ, Чикаго, 1963. – С.27.
- ² cf. *Isaievych Iaroslav.* Ukrainians and Poles: Recent Developments in Politics and National Historiographies // *Journal of Ukrainian Studies.* – Toronto, Canada. – 1996. – Vol. 21. – №1–2. – P.71.
- ³ Велика Історія України / вид. І Тиктор. – Вінніпер, 1948. – С.853–854.
- ⁴ *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945.* Том II, 1941–1943. – Лондун, 1973. – S.8.
- ⁵ На цю тему див. донесення, надіслані до *Ukrainischer Hauptausschuss, Krakau, Aktenvermerk, 3.1.43, с.3–4.* (Архів автора, також архів НТШ, Сарсель, Франція).
- ⁶ *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945.* Том II, 1941–1943. – S.394. У цій шифрованій телеграмі керівництво цивільного опору писало: «*алярмуйте світ, грозить відплатним бомбардуванням безборонних німецьких міст*».
- ⁷ Про ситуацію у цьому регіоні див.: *Mankowski Zygmunt.* Między Wisłą a Bugiem 1939–1944. – Lublin, 1982.
- ⁸ *Siwicki Mikołaj.* Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. – Том тeczeci. – Warszawa, 1994. Dokumenty 12 i 15. – S.49, 126.
- ⁹ Польські архіви, СА RC PZPR, zesp. 2400/5, sign. 203/XV-27, s.53-54. Див. *Mikołaj Siwicki, Dzieje..., op.cit., том drugi, Warszawa, 1994, s. 229-230.*
- ¹⁰ СА RC PZPR, zesp. 2400/5, sign. 203/XV-27, s. 53-54. Див. *Siwicki Mikołaj.* Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. – Том drugi, Warszawa, 1994. – S.229–230.
- ¹¹ Там само.
- ¹² Archiwum Państwowy, Lublin, UPA-Zachód, VI Okręg Wojskowy, kryptonim «San», teczka nr 69, karta 9-11. Див. *Siwicki Mikołaj.* Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. – Том тeczeci. – Warszawa, 1994. – S.159, 160.
- ¹³ Cf. *International Military Tribunal (IMT), vol. 39, donc. N°014-USSR (n° 7), p.269–270.*
- ¹⁴ *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945.* Том II, 1941–1943. – S.329.
- ¹⁵ Там само. – 1976. – Том 3. – С.4–5.
- ¹⁶ Див. *Siwicki Mikołaj.* Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. – Том drugi. – S.112–114.
- ¹⁷ Там само. – Том 3. – С.18.
- ¹⁸ Там само.
- ¹⁹ Там само. – С.34. Цікаво зазначити, що мова про коротку депешу Стафана Корбонського до Лондону, якій редакція збірника документів у Лондоні «*Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945, Том III, kwiecień 1943 – lipiec 1944*» дала таку назву: «*Nr 456 – Stefan Korbonski do Centrali: Mordowanie Polaków na Wołyniu przez UPA...*». Але сама депеша С.Корбонського взагалі не згадує про УПА!
- ²⁰ *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945.* – Том III. Kwiecień 1943 – lipiec 1944. – S.59.
- ²¹ Там само.
- ²² Там само. – S.60.
- ²³ Там само. – S.63.
- ²⁴ *Наше Слово.* – Варшава. – 1993. – № 37–38, вересень; цит. за *Siwicki Mikołaj.* Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. – Том 3. – S.80.
- ²⁵ СА КС PZPR, zesp. 2400/8 sygn. 203/XV-42, s.39–40; Див. *Siwicki Mikołaj.* Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. – Том 2. – S.168–169.

-
- ²⁶ Див. текст у *Siwicki Mikołaj*. *Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich*. – Tom 2. – S.108–109.
- ²⁷ Там само. – С.169–173.
- ²⁸ Там само; Załącznik 8, *Rozmowy z przedstawicielami OUN*. – С. 105–106.
- ²⁹ Літопис УПА. Том 2, Волинь і Полісся. – Торонто, 1977. – С.204.
- ³⁰ Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.62. – Оп.1. – Спр.254. – Арк.36.
- ³¹ Там само. – Ф.1. – Оп.22. – Спр.75. – Арк.109.
- ³² Там само. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.191. – Арк.5.
- ³³ *Косик В.* Нариси історії України та українців. – Івано-Франківськ, 2002. – С.102.
- ³⁴ СА КС PZPR, zesp. 2225/10 sygn. 202/II-53; cf. *Siwicki Mikołaj*. *Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich*. – Tom 2. – S.161.
- ³⁵ *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*. Tom 3. – S.383.
- ³⁶ СА КС PZPR, zesp. 2266/2 sygn. 202/II-3 s.11; cf. *Siwicki Mikołaj*. *Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich*. – Tom 2. – S.173–174.
- ³⁷ Повний текст документу див. *Siwicki Mikołaj*. *Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich*. – Tom 3. – S.83.
- ³⁸ *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*. Tom 3. – S.383.
- ³⁹ *Kryciński Stanisław*. *Podbuże Przemuskie*. *Słownik krajoznawczo-historyczny*. – Warszawa, 1992. – S.29–31.
- ⁴⁰ У справі цифр жертв див.: *Siwicki Mikołaj*. *Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich*. – Tom 2. – S.20–29.